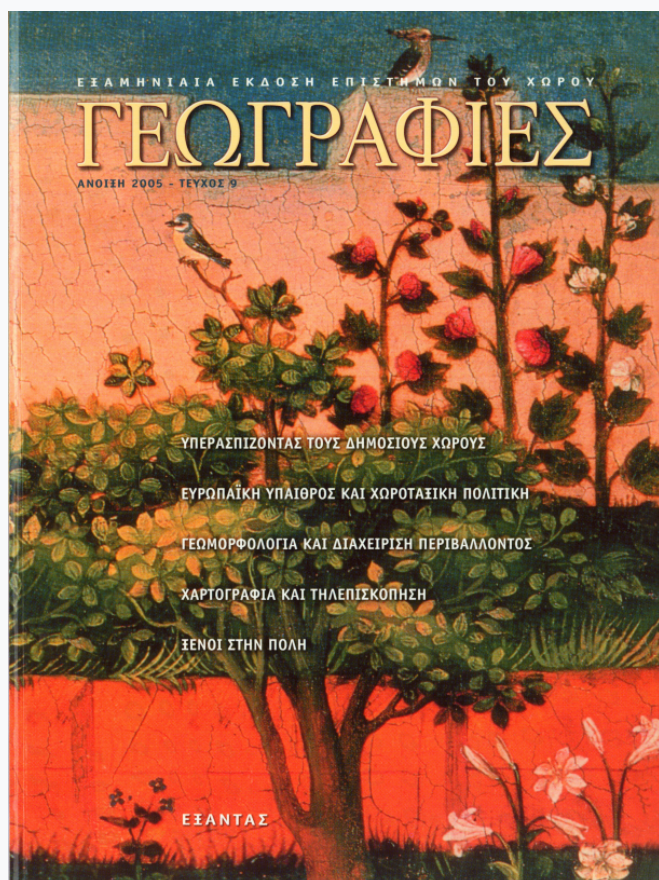

Γεωγραφίες

Αρ. 9 (2005)

Γεωγραφίες, Τεύχος 9, 2005

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

-

BIBΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

Philip McCann

Αστική και περιφερειακή
οικονομική

Επιμέλεια: Ελένη Λουρή-Δενδρινού
Μετάφραση: Πέτρος Ρυλμόν
Αθήνα 2002,
Εκδόσεις Κριτική, σ. 426

Η διερεύνηση του μεγέθους και της εξέλιξης των περιφερειακών ανισοτήτων μιας χώρας έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον από πλευράς κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας του πληθυσμού της. Στην Ελλάδα η αναγνώριση του προβλήματος, κυρίως μετά τη δεκαετία του '60, οδήγησε στη μετονομασία όλων των αναπτυξιακών προγραμμάτων σε «προγράμματα περιφερειακής ανάπτυξης» και στην καθιέρωση ως βασικού άξονα των ασκούμενων πολιτικών την αποκέντρωση του πληθυσμού και των οικονομικών δραστηριοτήτων από τα δύο μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα και Θεσσαλονίκη), με παράλληλη επίτευξη ισόρροπης οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης σε όλες τις περιφέρειες.

Παρά τη διάθεση σημαντικών οικονομικών πόρων για την ανάπτυξη της ελληνικής περιφέρειας, οι εξελίξεις δεν οδήγησαν στα επιθυμητά αποτελέσματα και οι «ελκτικές δυνάμεις» των δύο μεγάλων αστικών κέντρων αποδείχθηκαν ισχυρότερες της ασκούμενης αποκεντρωτικής πολιτικής. Το αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων είναι σήμερα η χώρα να έχει συγκεντρώσει περίπου το 50% του πληθυσμού στα δύο μεγάλα αστικά κέντρα, ενώ οι δύο αυτές πόλεις με το ευρύτερο οικονομικό τους περιβάλλον συγκεντρώνουν το 55-60% της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας της χώρας.

Ακόμη, οι εξελίξεις και το μέγεθος των αστικών και πληθυσμιακών συγκεντρώσεων της υπόλοιπης χώρας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι περιφερειακές ανισότητες στα επίπεδα ανάπτυξης, τόσο εντός όσο και μεταξύ των περιφερειών, διαχρονικά τείνουν να διευρύνονται. Πολλές περιοχές της χώρας παρουσιάζουν δημογραφική στασιμότητα ή μείωση, δεν είναι σε θέση να παρακολουθήσουν τους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης των οικονομικά ισχυρότερων περιφερειών, αν και οι διατιθέμενοι φυσικοί πόροι είναι ικανοποιητικοί, ενώ εμφανίζεται υποβάθμιση της κοινωνικής και πολιτιστικής δραστηριότητας.

Τα προαναφερθέντα αναδεικνύουν τη σημασία που έχει ο κλάδος της αστικής και περιφερειακής οικονομικής για τη χώρα μας. Συνεπώς, κάθε ακαδημαϊκό σύγγραμμα ή επιστημονική έρευνα που αναφέρεται στο εν λόγω επιστημονικό πεδίο είναι ευπρόσδεκτο. Για το λόγο αυτόν εκφράζουμε κατ' αρχάς την ικανοποίηση για την έκδοση στα ελληνικά του βιβλίου του McCann *Αστική και περιφερειακή οικονομική*, αφού εμπλουτίζει την υπάρχουσα βιβλιογραφία και παρέχει σημαντικά «εργαλεία» ανάλυσης σε κάθε επιστήμονα ή ερευνητή, ενώ αυξάνονται τα διδακτικά μέσα κάθε ακαδημαϊκού δασκάλου. Η επιστημονική επιμέλεια του βιβλίου ανήκει στην κ. Ελένη Λουρή-Δενδρινού, καθηγήτρια του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ η απόδοση του κειμένου στα ελληνικά είναι πολύ καλή.

Το βιβλίο περιέχει επτά αυτοτελή κεφάλαια, ενώ κάθε κεφάλαιο είναι δυνατόν να μελετηθεί ανεξάρτητα από τα υπόλοιπα, παρά τη νοηματική τους συνέχεια. Το βιβλίο αντλεί το περιεχόμενό του από ένα πλήθος κλασικών συγγραμμάτων, αλλά κυρίως από τα σημαντικότερα πρόσφατα δημοσιευθέντα άρθρα του επιστημονικού χώρου στον οποίο ανήκει. Αυτό προσδίδει ιδιαίτερη αξία στο βιβλίο, αφού παρέχει στο φοιτητή ή τον ερευνητή τη δυνατότητα ανεύρεσης σε αυτό των πρόσφατων θεωρη-

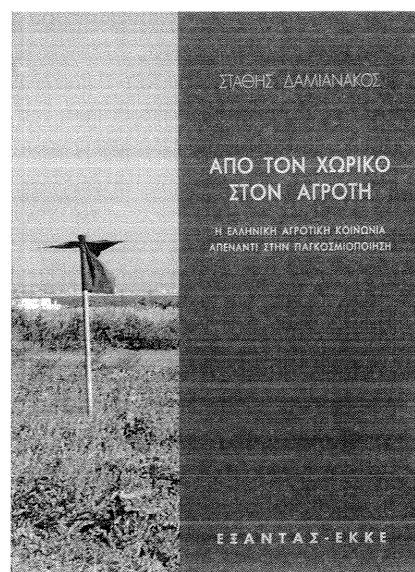
ΕΞΑΝΤΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ

Μια ολοκληρωμένη παρουσίαση της καθημερινής ζωής και κουλτούρας των αστικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

*

ΕΞΑΝΤΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ

ΣΤΑΘΗΣ ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ
Από τον χωρικό στον αγρότη
Η ελληνική αγροτική οικονομία
απέναντι στην παγκοσμιοποίηση

τικών προσεγγίσεων και υποδειγμάτων ποσοτικής ανάλυσης της αστικής και περιφερειακής οικονομικής. Άλλωστε η συνεχής ενοποίηση του γεωγραφικού χώρου, αποτέλεσμα τεχνολογικών επιτευγμάτων ή των πολιτικών και θεσμικών εξελίξεων, αυξάνει τον χωρικό οικονομικό ανταγωνισμό, δημιουργεί νέες δυναμικές στις αστικές και περιφερειακές μεταβολές και προσθέτει νέες διαστάσεις στο πρόβλημα της επιτυχούς άσκησης πολιτικών για την ανάπτυξη των λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών. Επομένως, η άσκηση της αναγκαίας οικονομικής πολιτικής σε ένα μεταβαλλόμενο οικονομικό περιβάλλον, τουλάχιστον ως προς τη χωρική του διάσταση, απαιτεί τη γνώση των πρόσφατων ερευνών και των αποτελεσμάτων τους.

Ας προχωρήσουμε σε μια συνοπτική περιγραφή του περιεχομένου του βιβλίου. Τα τρία πρώτα κεφάλαια αναλύουν τα χωρικά οικονομικά προβλήματα ακολουθώντας μια μικροοικονομική προσέγγιση. Συγκεκριμένα, περιλαμβάνουν τις θεωρίες και τα υποδείγματα που μελετούν την επιλογή του τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων, αναφέρονται στη χωρική κατανομή των δραστηριοτήτων αναλύοντας τις οικονομικές συνιστώσες του προβλήματος και περιγράφουν τη διάθροση της αστικής οικονομίας, τις σχέσεις γεωγραφικών θέσεων και τιμών ενοικίου γης και αναφέρονται στα υποδείγματα προσφοράς ενοικίου επιχειρήσεων και νοικοκυριών. Τα κεφάλαια αυτά περιλαμβάνουν όλα τα κλασικά υποδείγματα, καθώς και τα τελευταία υποδείγματα, στα οποία συμπεριλαμβάνονται και εκείνα της «νέας οικονομικής γεωγραφίας».

Θεωρούμε σκόπιμο να επισημάσουμε, τόσο για τα κεφάλαια αυτά όσο και για τα επόμενα, τη χρησιμότητα των ποσοτικών αναλύσεων που ακολουθούν στα παραρτήματα για την καλύτερη κατανόηση των θεωριών κάθε κεφαλαίου. Εκτιμούμε όμως ότι σε πολλές περιπτώσεις η παρουσίαση των ποσοτικών αναλύσεων

είναι πολύ συνοπτική και δεν ακολουθείται μια «βήμα προς βήμα» ανάλυσή τους, δεν έχουν καλή σύνδεση με το κεφάλαιο στο οποίο ανήκουν και δεν δίνονται όλες οι απαραίτητες επεξηγήσεις για την υπολογιστική διαδικασία που ακολουθείται. Αυτό τα καθιστά δυσνόητα για τους φοιτητές ή όσους ερευνητές δεν έχουν το αναγκαίο υπόβαθρο και περιορίζει τη χρησιμότητά τους.

Στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται μια ανάλυση της σημασίας της παραγωγικής εξειδίκευσης κάθε περιφέρειας στην οικονομική της ανάπτυξη και μελετάται η συμβολή του βαθμού της χωρικής αλληλεξάρτησης των τοπικών επιχειρήσεων στις οικονομικές μεταβολές κάθε περιοχής. Ακολουθεί η εξέταση και ο υπολογισμός των περιφερειακών πολλαπλασιαστών με τη χρήση του υποδείγματος της οικονομικής βάσης, του κενύσιανου υποδείγματος και του υποδείγματος εισροών-εκροών. Ακόμη, περιγράφεται η κατασκευή περιφερειακών υποδειγμάτων εισροών-εκροών με προσεγγιστικές μεθόδους, όπως με τη χρήση των δεικτών τοπικής εξειδίκευσης ή την προσαρμογή των εθνικών πινάκων.

Το πέμπτο κεφάλαιο, ακολουθώντας κυρίως μακροοικονομικές προσεγγίσεις αναφέρεται στην περιφερειακή αγορά εργασίας, μελετά την εργασία ως χωρικό φαινόμενο και αναλύει τις μεταβολές στις αμοιβές εργασίας μιας περιοχής ύστερα από αλλαγές στην προσφορά και τη ζήτηση. Επίσης, ασχολείται με τη διαπεριφερειακή μετανάστευση εργατικού δυναμικού και τις επιδράσεις της στην ισορροπία της αγοράς εργασίας, ζήτημα που αποτελεί ένα από τα σύγχρονα προβλήματα των ανεπτυγμένων και λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών.

Το έκτο κεφάλαιο ασχολείται με τις προσεγγίσεις περιφερειακής ανάπτυξης και μεγέθυνσης. Το θέμα αυτό εξετάζεται σε πολύ στενό και καθαρά οικονομικό πλαίσιο, και το κεφάλαιο περιλαμβάνει τις δύο βασικές προσεγγίσεις, τη νεοκλασική και την κενύσιανή, χωρίς να επεκτείνεται σε

γενικότερες θεωρίες και υποδείγματα της περιφερειακής ανάπτυξης. Υποθέτουμε ότι ο αναγνώστης θα προσδοκούσε μια ευρύτερη αναφορά στο ονομαζόμενο «περιφερειακό πρόβλημα» και μια αναλυτικότερη παρουσίαση προσεγγίσεων που αναφέρονται σε αυτό, δεδομένου ότι οι όποιες αναφορές περιλήφθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια δεν καλύπτουν επαρκώς το θέμα. Εκτιμούμε ότι μια διεύρυνση του κεφαλαίου ήταν απαραίτητη για την ολοκληρωμένη παρουσίαση του θέματος αυτού.

Αντικείμενο του τελευταίου κεφαλαίου είναι η περιγραφή των πολιτικών που αποσκοπούν στην αστική και περιφερειακή ανάπτυξη και η ανάλυση των περιφερειακών μεταβολών που προκαλούνται από την εφαρμογή τους. Συγκεκριμένα, στην πρώτη ενότητα περιγράφονται οι πολιτικές δημιουργίας αστικών ζωνών, αστικής ανάπλασης, πολιτικές επιστροφής ευπόρων κοινωνικών τάξεων προς τα κέντρα των πόλεων και πολιτικές δημιουργίας αστικών ζωνών πρασίνου. Στη δεύτερη ενότητα γίνεται μια συνοπτική αναφορά στις επιπτώσεις της περιφερειακής πολιτικής, κυρίως υπό μια μακροοικονομική θεώρηση. Η ενότητα αυτή κρίνουμε ότι απαιτούσε περαιτέρω διεύρυνση, ώστε να περιλάβει βασικά ζητήματα μέσω και εφαρμογής της περιφερειακής πολιτικής.

Στο βιβλίο προσφέρεται ενιαία προσέγγιση της αστικής και περιφερειακής οικονομικής, αιτιολογώντας την επιλογή αυτή με το επιχείρημα ότι δίνεται η δυνατότητα στον αναγνώστη της καλύτερης κατανόησης των σχέσεων οικονομίας και γεωγραφίας. Παρά το γεγονός ότι τα όρια ανάμεσα στην αστική και την περιφερειακή οικονομική δεν είναι σαφή και διακριτά, δεδομένου ότι υπάρχει ένα αλληλοκαλυπτόμενο πεδίο ανάμεσα στις δύο επιστήμες, εκτιμούμε ότι συνολικά τα θέματα που αφορούν την αστική οικονομική δεν έχουν το εύρος που πρέπει.

Η έκδοση στα ελληνικά του βιβλίου του McCann έχει δύο πλεονε-

κρήματα. Το πρώτο πλεονέκτημα σχετίζεται με την περίοδο κατά την οποία εκδίδεται. Στην περίοδο αυτή το επιστημονικό, κοινωνικό και πολιτικό ενδιαφέρον για τα ζητήματα αστικής και περιφερειακής οικονομικής παρουσιάζεται ιδιαίτερα αυξημένο, ενώ τα προβλήματα των περιφερειακών ανισοτήτων περιέχονται άμεσα ή έμμεσα στον σύγχρονο πολιτικό λόγο. Επίσης, η οικονομική ανάπτυξη συνδέεται με την περιφερειακή ανάπτυξη, και η αποτελεσματικότητα της ασκούμενης περιφερειακής πολιτικής απασχολεί όλο και περισσότερο την Πολιτεία.

Δεύτερον, έρχεται στην ελληνική αγορά, η οποία χαρακτηρίζεται από έλλειψη αντίστοιχων συγγραμμάτων, και συνεπώς καλύπτει ένα υπάρχον κενό στη σχετική βιβλιογραφία. Η ζήτηση για ανάλογο επιπέδου και περιεχομένου συγγράμματα έχει αυξηθεί την τελευταία 10ετία, ως αποτέλεσμα του μεγάλου επιστημονικού και ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος. Τα μαθήματα που σχετίζονται με την περιφερειακή και την αστική ανάπτυξη διδάσκονται πλέον σε πολλά οικονομικά τμήματα των ελληνικών πανεπιστημίων, στα τμήματα της αρχιτεκτονικής και στα τμήματα γεωγραφίας, ενώ λειτουργούν πλέον τμήματα στα ελληνικά πανεπιστήμια που έχουν ως βασικό τους τομέα τη χωροταξία και την περιφερειακή ανάπτυξη.

Η συνεισφορά του βιβλίου στην αστική και περιφερειακή οικονομική ανάλυση είναι ουσιαστική. Ανεξάρτητα από τις όποιες ελλείψεις προσαναφέρθηκαν ή είναι δυνατόν να παρατηρήσει ο αναγνώστης, το βιβλίο του McCann είναι πολύ χρήσιμο βοήθημα για το φοιτητή ή τον ερευνητή της αστικής και περιφερειακής πολιτικής και εμπλουτίζει σημαντικά την ελληνική βιβλιογραφία στον εν λόγω επιστημονικό χώρο.

ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΠΟΛΥΖΟΣ

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας,
Πολεοδομίας και Περιφερειακής
Ανάπτυξης, Πολυτεχνική Σχολή
Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Peter Dicken

*Global Shift: Reshaping
the Global Economic Map
in the 21st Century*

Sage Publications, London, 2003
(4th edition)

Στα μέσα του 2003 κυκλοφόρησε το βιβλίο *Παγκόσμια μεταλλαγή: ανασχηματίζοντας τον παγκόσμιο οικονομικό χάρτη στον 21ο αιώνα*. Συγγραφέας είναι ο γνωστός οικονομικός γεωγράφος, ομότιμος πλέον καθηγητής του Τμήματος Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου του Manchester Peter Dicken. Πρόκειται για την τέταρτη αναθεωρημένη έκδοση ενός βιβλίου που κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1986.

Ο συγγραφέας επιχειρεί να αναδείξει τις διαδικασίες που ευρίσκονται σε εξέλιξη και διαμορφώνουν την παγκόσμια οικονομία και να εκτιμήσει τις επιπτώσεις τους στους ανθρώπους και τους τόπους.

Οι διαδοχικές εκδόσεις του βιβλίου, που έχουν προκύψει από εκτεταμένη αναθεώρηση, συμπλήρωση και ενημέρωση ογκώδους υλικού, συνιστούν ένα αντιπροσωπευτικό πανόραμα της πλούσιας συζήτησης που διεξάγεται στα πλαίσια της οικονομικής γεωγραφίας την τελευταία εικοσαετία. Μια εικοσαετία ιδιαίτερα γόνιμη και ενδιαφέρουσα, που χαρακτηρίζεται από σημαντικές αλλαγές τόσο στο χάρτη της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας όσο και στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και τις ερευνητικές προτεραιότητες του κλάδου. Η βασική θεματολογία της πρώτης έκδοσης (1986) επικεντρώνει στην πτώση του φορντιστικού υποδείγματος βιομηχανικής οργάνωσης, την ανάδυση της Ιαπωνίας σε παγκόσμια βιομηχανική δύναμη και τη γεωγραφία της μεταποιητικής παραγωγής στα πλαίσια του νέου διεθνούς καταμερισμού της εργασίας. Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος σε νέα πεδία έρευνας

είναι φανερή στις δύο τελευταίες εκδόσεις (1998 και 2003).

Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί πλέον την κεντρική έννοια γύρω από την οποία περιστρέφεται όλη η συζήτηση. Εισαγωγικά, ο Dicken επιχειρεί να ορίσει με σαφήνεια την έννοια της παγκοσμιοποίησης. Παρουσιάζει συστηματικά τα βασικά σημεία της συζήτησης και διατυπώνει μια κριτική θέση τόσο ως προς τους υποστηρικτές της άποψης της υπερπαγκοσμιοποίησης (Ohmae, Friedman κ.ά.) όσο και προς τους σκεπτικιστές της παγκοσμιοποίησης (κυρίως Hirst και Thompson). Θεωρεί ότι οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης είναι εξαιρετικά πολύπλοκες και άνιστες, μετασχηματίζουν δραστικά τη γεω-οικονομία και της προσδίδουν νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά, με κυριότερα την ενίσχυση της αλληλεξάρτησης, την αστάθεια και τις γρήγορες μεταβολές (σ. 13-14). Εντοπίζει τις σημαντικότερες μεταβολές των τελευταίων δεκαετιών στην εντυπωσιακή αύξηση του όγκου του διεθνούς εμπορίου και κυρίως των ξένων άμεσων επενδύσεων, την περαιτέρω ενίσχυση της αλληλεξάρτησης μεταξύ των πόλων της τριαδικής οικονομίας (ΗΠΑ, Ε.Ε., Ιαπωνία-ΝΑ Ασία), τη βελτίωση της σχετικής θέσης ενός μικρού αριθμού νέων βιομηχανικών κρατών και τον πλήρη αποκλεισμό της πλειοψηφίας των αναπτυσσόμενων χωρών από την παγκόσμια οικονομία. Η ανάλυση δεν περιορίζεται στο παγκόσμιο επίπεδο αλλά επεκτείνεται και στη μεσο- και μικρο-κλίμακα για να δείξει ότι η παγκόσμια οικονομία απαρτίζεται από ψηφίδες ανάπτυξης και υπανάπτυξης που ευρίσκονται σε συνεχή μεταλλαγή.

Οι πολλαπλές τεχνολογικές εφαρμογές, οι πολιτικές ρύθμισης της οικονομικής δραστηριότητας σε παγκόσμιο επίπεδο και οι διεθνείς επιχειρήσεις (Δ.Ε.) επιλέγονται ως οι τρεις κινητήριοι μοχλοί της παγκοσμιοποίησης. Έχει ενδιαφέρον ότι η επιλογή αυτή δεν είναι προϊόν των τελευταίων ετών, αλλά ήδη από την

κρήματα. Το πρώτο πλεονέκτημα σχετίζεται με την περίοδο κατά την οποία εκδίδεται. Στην περίοδο αυτή το επιστημονικό, κοινωνικό και πολιτικό ενδιαφέρον για τα ζητήματα αστικής και περιφερειακής οικονομικής παρουσιάζεται ιδιαίτερα αυξημένο, ενώ τα προβλήματα των περιφερειακών ανισοτήτων περιέχονται άμεσα ή έμμεσα στον σύγχρονο πολιτικό λόγο. Επίσης, η οικονομική ανάπτυξη συνδέεται με την περιφερειακή ανάπτυξη, και η αποτελεσματικότητα της ασκούμενης περιφερειακής πολιτικής απασχολεί όλο και περισσότερο την Πολιτεία.

Δεύτερον, έρχεται στην ελληνική αγορά, η οποία χαρακτηρίζεται από έλλειψη αντίστοιχων συγγραμμάτων, και συνεπώς καλύπτει ένα υπάρχον κενό στη σχετική βιβλιογραφία. Η ζήτηση για ανάλογο επιπέδου και περιεχομένου συγγράμματα έχει αυξηθεί την τελευταία 10ετία, ως αποτέλεσμα του μεγάλου επιστημονικού και ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος. Τα μαθήματα που σχετίζονται με την περιφερειακή και την αστική ανάπτυξη διδάσκονται πλέον σε πολλά οικονομικά τμήματα των ελληνικών πανεπιστημίων, στα τμήματα της αρχιτεκτονικής και στα τμήματα γεωγραφίας, ενώ λειτουργούν πλέον τμήματα στα ελληνικά πανεπιστήμια που έχουν ως βασικό τους τομέα τη χωροταξία και την περιφερειακή ανάπτυξη.

Η συνεισφορά του βιβλίου στην αστική και περιφερειακή οικονομική ανάλυση είναι ουσιαστική. Ανεξάρτητα από τις όποιες ελλείψεις προαναφέρθηκαν ή είναι δυνατόν να παρατηρήσει ο αναγνώστης, το βιβλίο του McCann είναι πολύ χρήσιμο βοήθημα για το φοιτητή ή τον ερευνητή της αστικής και περιφερειακής πολιτικής και εμπλουτίζει σημαντικά την ελληνική βιβλιογραφία στον εν λόγω επιστημονικό χώρο.

ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΠΟΥΛΥΖΟΣ

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας,
Πολεοδομίας και Περιφερειακής
Ανάπτυξης, Πολυτεχνική Σχολή
Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Peter Dicken

*Global Shift: Reshaping
the Global Economic Map
in the 21st Century*

Sage Publications, London, 2003
(4th edition)

Στα μέσα του 2003 κυκλοφόρησε το βιβλίο *Παγκόσμια μεταλλαγή: ανασχηματίζοντας τον παγκόσμιο οικονομικό χάρτη στον 21ο αιώνα*. Συγγραφέας είναι ο γνωστός οικονομικός γεωγράφος, ομότιμος πλέον καθηγητής του Τμήματος Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου του Manchester Peter Dicken. Πρόκειται για την τέταρτη αναθεωρημένη έκδοση ενός βιβλίου που κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1986.

Ο συγγραφέας επιχειρεί να αναδείξει τις διαδικασίες που ευρίσκονται σε εξέλιξη και διαμορφώνουν την παγκόσμια οικονομία και να εκτιμήσει τις επιπτώσεις τους στους ανθρώπους και τους τόπους.

Οι διαδοχικές εκδόσεις του βιβλίου, που έχουν προκύψει από εκτεταμένη αναθεώρηση, συμπλήρωση και ενημέρωση ογκώδους υλικού, συνιστούν ένα αντιπροσωπευτικό πανόραμα της πλούσιας συζήτησης που διεξάγεται στα πλαίσια της οικονομικής γεωγραφίας την τελευταία εικοσαετία. Μια εικοσαετία ιδιαίτερα γόνιμη και ενδιαφέρουσα, που χαρακτηρίζεται από σημαντικές αλλαγές τόσο στο χάρτη της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας όσο και στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και τις ερευνητικές προτεραιότητες του κλάδου. Η βασική θεματολογία της πρώτης έκδοσης (1986) επικεντρώνει στην πτώση του φορντιστικού υποδείγματος βιομηχανικής οργάνωσης, την ανάδυση της Ιαπωνίας σε παγκόσμια βιομηχανική δύναμη και τη γεωγραφία της μεταποιητικής παραγωγής στα πλαίσια του νέου διεθνούς καταμερισμού της εργασίας. Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος σε νέα πεδία έρευνας

είναι φανερή στις δύο τελευταίες εκδόσεις (1998 και 2003).

Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί πλέον την κεντρική έννοια γύρω από την οποία περιστρέφεται όλη η συζήτηση. Εισαγωγικά, ο Dicken επιχειρεί να ορίσει με σαφήνεια την έννοια της παγκοσμιοποίησης. Παρουσιάζει συστηματικά τα βασικά σημεία της συζήτησης και διατυπώνει μια κριτική θέση τόσο ως προς τους υποστηρικτές της άποψης της υπερπαγκοσμιοποίησης (Ohmae, Friedman κ.ά.) όσο και προς τους σκεπτικιστές της παγκοσμιοποίησης (κυρίως Hirst και Thompson). Θεωρεί ότι οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης είναι εξαιρετικά πολύπλοκες και άνιστες, μετασχηματίζουν δραστικά τη γεω-οικονομία και της προσδίδουν νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά, με κυριότερα την ενίσχυση της αλληλεξάρτησης, την αστάθεια και τις γρήγορες μεταβολές (σ. 13-14). Εντοπίζει τις σημαντικότερες μεταβολές των τελευταίων δεκαετιών στην εντυπωσιακή αύξηση του όγκου του διεθνούς εμπορίου και κυρίως των ξένων άμεσων επενδύσεων, την περαιτέρω ενίσχυση της αλληλεξάρτησης μεταξύ των πόλων της τριαδικής οικονομίας (ΗΠΑ, Ε.Ε., Ιαπωνία-ΝΑ Ασία), τη βελτίωση της σχετικής θέσης ενός μικρού αριθμού νέων βιομηχανικών κρατών και τον πλήρη αποκλεισμό της πλειοψηφίας των αναπτυσσόμενων χωρών από την παγκόσμια οικονομία. Η ανάλυση δεν περιορίζεται στο παγκόσμιο επίπεδο αλλά επεκτείνεται και στη μεσο- και μικρο-κλίμακα για να δείξει ότι η παγκόσμια οικονομία απαρτίζεται από ψηφίδες ανάπτυξης και υπανάπτυξης που ευρίσκονται σε συνεχή μεταλλαγή.

Οι πολλαπλές τεχνολογικές εφαρμογές, οι πολιτικές ρύθμισης της οικονομικής δραστηριότητας σε παγκόσμιο επίπεδο και οι διεθνείς επιχειρήσεις (Δ.Ε.) επιλέγονται ως οι τρεις κινητήριοι μοχλοί της παγκοσμιοποίησης. Έχει ενδιαφέρον ότι η επιλογή αυτή δεν είναι προϊόν των τελευταίων ετών, αλλά ήδη από την

πρώτη έκδοση ο συγγραφέας αναγνωρίζει τις δυνάμεις αυτές ως τους πρωταρχικούς διαμορφωτές της παγκόσμιας οικονομίας.

Ειδικότερα, παρουσιάζονται οι εξελίξεις τόσο στο πεδίο των μεταφορών και επικοινωνιών (τεχνολογίες που συρρικνώνουν το χώρο) όσο και στη διαδικασία παραγωγής. Οι πολλαπλές εφαρμογές στο πεδίο της τεχνολογίας, κυρίως στις τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών (ΤΠΕ), είναι σύμφωνα με τον Dicken οι καταλύτες της παγκοσμιοποίησης, οι παράγοντες που έδωσαν τη δυνατότητα (the enabling factors) να απελευθερωθούν οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης. Παράλληλα, τεκμηριώνεται ο ποιοτικά διαφορετικός αλλά πολύ σημαντικός ρόλος που εξακολουθούν να διαδραματίζουν τα εθνικά κράτη στη διαμόρφωση πολιτικών ρύθμισης της οικονομικής δραστηριότητας σε συνδυασμό με το χαμηλό βαθμό ολοκλήρωσης των περιφερειακών συνασπισμών, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση σχετικά με τη χωρική οργάνωση και την περιφερειακή ενσωμάτωση που επιχειρούν οι Δ.Ε. στα πλαίσια των στρατηγικών διεθνούς επέκτασης που υιοθετούν. Παρουσιάζονται πρωτόγνωρα σχήματα χωρικής οργάνωσης και διάταξης των δραστηριοτήτων που εφαρμόζουν οι Δ.Ε. και καταρρίπτεται με πειστικά επιχειρήματα ο μύθος των άτοπων παγκόσμιων εταιρειών, εταιρειών χωρίς κράτος και χωρίς εθνική ταυτότητα που απευθύνονται στην παγκόσμια αγορά. Τεκμηριώνονται οι ισχυροί δεσμοί που αναπτύσσουν οι Δ.Ε. με τη χώρα-έδρα τους και αναδεικνύεται η κεφαλαιώδης σημασία που εξακολουθεί να διαδραματίζει ο τόπος και το τοπικό κοινωνικό και θεσμικό περιβάλλον για τη δημιουργία ανταγωνιστικότητας ακόμη και σε έναν περισσότερο παγκοσμιοποιημένο κόσμο.

Ο Dicken καταφέρνει να ξεπεράσει με επιτυχία τις δυσκολίες του εγχειρήματος που αναλαμβάνει και δίνει πειστικές απαντήσεις στα ερω-

τήματα που θέτει. Οι δυσκολίες, πέρα από τη μελέτη και ερμηνεία φαινομένων που ευρίσκονται σε πλήρη εξέλιξη, προκύπτουν και από την πολυπλοκότητα των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης. Πρόκειται για διαδικασίες που διαπερνούν και μετασχηματίζουν όλες τις όψεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, την πολιτική, το περιβάλλον, τον πολιτισμό. Το σημείο αυτό, η σύνθετη φύση και αλληλεξάρτηση των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης, συχνά δημιουργεί ανυπέβλητες δυσκολίες σε σχετικές μελέτες. Ένας μεγάλος αριθμός μελετών από την πλούσια βιβλιογραφία που ασχολείται με ζητήματα της παγκοσμιοποίησης αδυνατεί να συλλάβει την πολυπλοκότητα του φαινομένου και χαρακτηρίζεται από μονομέρεια. Εξετάζει αποσπασματικά και αποκομμένα μια όψη της παγκοσμιοποίησης (π.χ. οικονομική παγκοσμιοποίηση), ενώ αγνοούνται οι διαπλοκές και αλληλεπιδράσεις που αναπτύσσει με συμπληρωματικές όψεις του φαινομένου. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση αποτελεί το επίκεντρο της μελέτης και στο βιβλίο αυτό. Ωστόσο είναι φανερό η προσπάθεια που καταβάλλει ο συγγραφέας να μελετήσει το φαινόμενο στην ολότητά του, πέρα από μια απλή «οικονομίστικη» λογική. Στην κατεύθυνση αυτή είναι καθοριστική η οπτική της οικονομικής γεωγραφίας. Η γεωγραφία προσφέρει μια από τις καλύτερες οπτικές γωνίες για τη κατανόηση της δυναμικής της παγκοσμιοποίησης, αφού η συνθετική ικανότητα, η μελέτη των φαινομένων στην ολότητά τους και η κατανόηση των μεταξύ τους διασυνδέσεων και συναφειών αποτελούν βασικά διακριτικά της γνωριμάτα. Όπου χρειάζεται, η ανάλυση συμπληρώνεται με εργαλεία και μεθόδους από συγγενικές προς την οικονομική γεωγραφία περιοχές των κοινωνικών επιστημών, τη διεθνή πολιτική οικονομία, την οικονομική των επιχειρήσεων, τις διεθνείς σχέσεις, την πολιτική επιστήμη. Οι επιμέρους αναλύσεις δεν παρατίθενται αποκομμένα

αλλά, σε ικανοποιητικό βαθμό, αλληλοσυμπληρώνονται και εντάσσονται οργανικά σε έναν ενιαίο και ευδιάκριτο άξονα σκέψης, όπου κυριαρχεί το ενδιαφέρον για το χώρο και τις χωρικές επιπτώσεις των φαινομένων.

Μάλιστα στην πιο πρόσφατη, τέταρτη έκδοση, ο συγγραφέας διευρύνει σημαντικά τη θεματολογία του και περιλαμβάνει ζητήματα που έχουν να κάνουν με το περιβάλλον, τις κοινωνικές ανισότητες και την παγκόσμια διακυβέρνηση. Ζητήματα όπως οι περιβαλλοντικοί κίνδυνοι, η παγκόσμια διακυβέρνηση, η αποτίμηση των χαμένων και κερδισμένων της παγκοσμιοποίησης, με ειδική αναφορά σε ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες, η χωρική και κοινωνική κατανομή της ανεργίας, της μετανάστευσης και των εισοδημάτων, εντάσσονται στην προβληματική του βιβλίου. Περισσότερο σημαντικά δε, επιχειρείται η διερεύνηση των αλληλεξαρτήσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα σε διαφορετικές πλευρές της παγκοσμιοποίησης. Είναι χαρακτηριστική η προσθήκη ενός ειδικού κεφαλαίου όπου εξετάζονται οι συγκρούσεις και οι συνεργασίες που αναπτύσσονται ανάμεσα στα εθνικά κράτη και τις Δ.Ε.

Ένα μεγάλο μέρος του βιβλίου επιχειρεί να σκιαγραφήσει τη γενική εικόνα των αλλαγών που ευρίσκονται σε εξέλιξη και μετασχηματίζουν την παγκόσμια οικονομία. Οι αλλαγές αυτές δεν επιφυλάσσουν τις ίδιες επιπτώσεις για όλους τους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας. Στο τρίτο μέρος του βιβλίου επιχειρείται να αναδειχθεί με ποιον τρόπο οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης μετασχηματίζουν τη χωρική οργάνωση και τις στρατηγικές διεθνούς επέκτασης μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα κλάδων οικονομικής δραστηριότητας. Ειδικότερα, παρουσιάζονται οι εξελίξεις στους κλάδους υφαντουργίας-ετοίμου ενδύματος, αυτοκινητοβιομηχανίας, ημιαγωγών, χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, λιανικού εμπορίου και υπηρεσιών εφοδιαστικής αλυσίδας (logistics).

Πρόκειται για δυναμικούς κλάδους της μεταποίησης και των υπηρεσιών που χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό διεθνοποίησης των δραστηριοτήτων τους. Είναι ενδεικτικό των σημαντικών αλλαγών της τελευταίας εικοσαετίας ότι οι τέσσερις τελευταίοι κλάδοι απουσίαζαν εντελώς από την πρώτη έκδοση, ενώ αντίστοιχα έχουν εξαιρεθεί από την τελευταία έκδοση οι κλάδοι σιδηρουργίας-χαλυβουργίας και ηλεκτρικών συσκευών.

Τελευταίο, αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, πρέπει να γίνει ειδική αναφορά στην προσεγμένη χρήση της γλώσσας, την ευχάριστη μορφή και την τεχνική αρτιότητα του κειμένου. Η οργάνωση του ογκώδους υλικού (656 σ.) σε 18 κεφάλαια, η παράθεση σύνοψης στο τέλος των κεφαλαίων, οι αναλυτικές παραπομπές και ο εκτενής βιβλιογραφικός κατάλογος στο τέλος του βιβλίου διευκολύνουν την ανάγνωση και κατανόηση. Τέλος, η παράθεση 250 δίχρωμων ειδικά σχεδιασμένων χαρτών, πινάκων στατιστικών στοιχείων και διαγραμματικών κρίνεται ιδιαίτερα επιτυχημένη.

Συμπερασματικά, η αποτίμηση του βιβλίου είναι ιδιαίτερα θετική. Θα μπορούσε ίσως να επισημανθεί ως αδυναμία ότι σε κάποια σημεία η ανάλυση παραμένει μάλλον επιφανειακή. Για παράδειγμα, ζητήματα κεντρικά στην οικονομική γεωγραφία, που έχουν τροφοδοτήσει σημαντικά τη συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση, όπως η χωρική ενσωμάτωση των δραστηριοτήτων των Δ.Ε. και η ανταγωνιστικότητα τοπικών συστάδων συνεργαζόμενων επιχειρήσεων, μάλλον δεν αναπτύσσονται στην έκταση που τους αρμόζει. Ωστόσο η αδυναμία αυτή σε μεγάλο βαθμό είναι κατανοητή και αναμενόμενη. Προκύπτει ως αναπόφευκτη συνέπεια του μεγάλου προτερήματος του βιβλίου, της πολυθεματικότητας. Άλλωστε η συμβολή του συγγραφέα γύρω από αυτά τα θέματα σε άλλες περισσότερες εξειδικευμένες δημοσιεύσεις του είναι καθοριστική.

Η γενική αποτίμηση του βιβλίου είναι ιδιαίτερα θετική. Η διαπίστω-

ση αυτή ενισχύεται από το μεγάλο αριθμό των πωλήσεων που έχει επιτύχει και τη διανομή του ως βασικού εγχειριδίου τόσο για προπτυχιακό όσο και μεταπτυχιακό επίπεδο σε εκατοντάδες τμήματα που εντάσσονται στις κοινωνικές επιστήμες και στα δύο ημισφαίρια του πλανήτη.

Σε μια πρόσφατη δημοσίευσή του¹ ο Dicken επισημαίνει με παρόμοιο ότι η συμμετοχή της ακαδημαϊκής κοινότητας των γεωγράφων στην πλούσια συζήτηση και βιβλιογραφία γύρω από την παγκοσμιοποίηση είναι φτωχή. Δεν μπορούμε παρά να συμφωνήσουμε με αυτή τη διαπίστω-

ση. Σίγουρα η έκδοση αυτή αποτελεί μια καλή ευκαιρία για να αποκαλυφθούν τα σημαντικά πλεονεκτήματα της γεωγραφικής οπτικής σε ένα ευρύτερο κοινό.

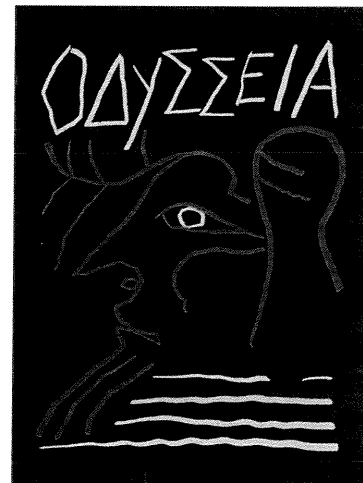
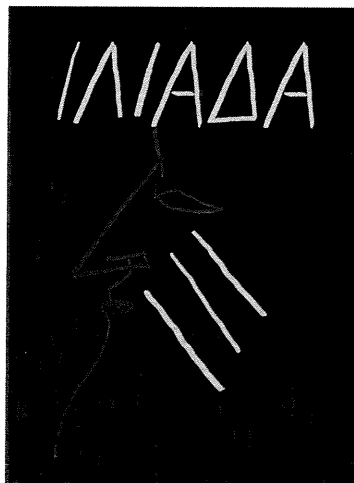
ΣΟΦΙΑ ΣΚΟΡΔΙΛΗ

Τμήμα Γεωγραφίας,
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

1. Dicken, P. (2003), «Geographers and “Globalisation”: (Yet) Another Missed Boat?», *Transactions of the Institute of British Geographers*, 29: 5-26.

ΟΜΗΡΟΥ ΙΛΙΑΔΑ - ΟΔΥΣΣΕΙΑ

Μετάφραση
ΙΑΚΩΒΟΣ ΠΟΥΛΛΑΣ
Εικονογράφηση
MIMMO PALADINO

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δύο τόμοι, σε σχήμα 24,5x33 cm, με 652 σελίδες τυπωμένες σε χαρτί M-Real 170 gr. και 202 τετράχρωμα σχέδια φιλοτεχνημένα από τον Mimmo Paladino ειδικά για την έκδοση. Βιβλιοδεσία πανόδετη με χρυσοτυπία. Οι τόμοι ενθέτονται σε ειδική θήκη.

**Οι ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ έλαβαν
την παρακάτω επιστολή,
η οποία αναφέρεται
σε βιβλιοκρισία που δημο-
σιεύτηκε στο τ. 8, σ. 128-130**

Θα ήθελα να σας ευχαριστήσω για τον χώρο που διαθέσατε στο περιοδικό σας για βιβλιοκριτική του βιβλίου μου *Οικονομική θεώρηση της περιβαλλοντικής προστασίας*.

Όμως αναρωτιέμαι εάν δεν διαθέτετε κάποιον οικονομολόγο, αν όχι οικονομολόγο του περιβάλλοντος, για να διεξάγει την βιβλιοκριτική σε ένα οικονομικό βιβλίο. Έτσι τουλάχιστον θα αποφεύγατε να εκτεθείτε με την πρόταση άστοχων όρων, πέραν της άστοχης ουσιαστικής κριτικής, από έναν γεωγράφο.

Ρίξτε μια ματιά στις άλλες τέσσερις βιβλιοκριτικές που έχουν δημοσιευτεί για το σχετικό βιβλίο στην Ελλάδα, από οικονομολόγους, για να διαπιστώσετε την εγκυρότητα της δικής σας βιβλιοκριτικής. Εάν δεν τις διαθέτετε, θα μπορούσα να σας τις στείλω.

Εξάλλου τα γεγονότα μιλούν από μόνα τους. Το βιβλίο σε ένα χρόνο κυκλοφορίας εξάντλησε την πρώτη έκδοση και προχωρεί στη δεύτερη.

Μην ξεχνάτε ότι όπως κρίνονται τα βιβλία κρίνονται και τα περιοδικά.

Νομίζω ότι τα όρια της ακαδημαϊκής δεοντολογίας σας υποχρεώνουν να δημοσιεύσετε την επιστολή μου σε απάντηση της βιβλιοκριτικής σας.

Με την προσήκουσα τιμή
Κώστας Μπίθας

**Η επιστολή τέθηκε υπόψη
της κ. Ελένης Καπετανάκη-
Μπριασούλη:**

Αγαπητό περιοδικό *Γεωγραφίες*,
Δεν μπορώ να σχολιάσω την επιστολή του κ. Μπίθας σχετικά με τη βι-

βλιοκριτική μου στο βιβλίο του *Οικονομική θεώρηση της περιβαλλοντικής προστασίας*¹ διότι ο συγγραφέας της δεν υπεισέρχεται σε ουσιαστική συζήτηση της βιβλιοκριτικής και δεν θίγει συγκεκριμένα σημεία στα οποία θα μπορούσα να απαντήσω. Απλά περιορίζεται στους πλάγιους και ατεκμηρώτους, πλην όμως όχι και τόσο ευγενικούς, χαρακτηρισμούς «άστοχων όρων, πέραν της άστοχης ουσιαστικής κριτικής, από έναν γεωγράφο», υπονοώντας προφανώς τη μη καταλληλότητα και την αδυναμία μου να σχολιάσω το βιβλίο του, καθώς και την άστοχη επιλογή μου ως βιβλιοκριτικού εκ μέρους σου.

Δύο ζητήματα πρέπει να διευκρινίσω μόνο. Πρώτον, δεν είμαι γεωγράφος (!), όπως το γνωρίζεις φυσικά, αλλά χωροτάκτης με ειδίκευση στον οικονομικό-περιβαλλοντικό σχεδιασμό, μια επιστημονική περιοχή που δεν θεραπεύεται σωστά χωρίς καλές σπουδές και γνώσεις οικονομικής του περιβάλλοντος. Πέρα απ' αυτό όμως, αφήνω τους αναγνώστες να κρίνουν οι ίδιοι, ανατρέχοντας στο βιογραφικό μου και σε ξενόγλωσσα εγχειρίδια οικονομικής του περιβάλλοντος, τόσο την καταλληλότητά μου για την ανάθεση της συγκεκριμένης βιβλιοκριτικής όσο και την ορθότητά της.

Δεύτερον, ανεξάρτητα από τη συγκεκριμένη βιβλιοκριτική, ένας γεωγράφος μπορεί να είναι ένας πολύ κατάλληλος κριτικός βιβλίων οικονομικής του περιβάλλοντος, αν η ειδικότητά του είναι η οικονομική γεωγραφία, με την ευρεία έννοια του όρου, και ιδιαίτερα αν ασχολείται με τις σχέσεις «κοινωνίας-περιβάλλοντος», όπου η ενασχόληση με την οικονομική διάσταση των φαινομένων απαιτεί ικανοποιητική γνώση οικονομικής του περιβάλλοντος. Ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει σε βιβλιοκριτικές παρόμοιων βιβλίων που δημοσιεύονται σε ξενόγλωσσα επιστημονικά περιοδι-

κά. Πέραν αυτών όμως, το τεστ ενός καλού βιβλίου — ιδιαίτερα όταν άπτεται διεπιστημονικών θεμάτων όπως η οικονομική του περιβάλλοντος — είναι η θετική αξιολόγησή του από επιστήμονες που δεν εμπίπτουν στη στενή περιοχή που πραγματεύεται. Και αυτό αφορά πολλές σχετικές επιστημονικές ειδικότητες στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Αποφεύγω να σχολιάσω κάποια άλλα σημεία της επιστολής του κ. Μπίθας, τα οποία θίγουν και το περιοδικό *Γεωγραφίες*, γιατί θα μας έφερναν σε άλλα πεδία και επίπεδα αναφοράς (το ύφος της επιστολής δεν επιτρέπει συζήτηση) στα οποία δεν επιθυμώ να υπεισέλθω.

Ευχαριστώ για τη φιλοξενία

Ελένη Καπετανάκη-Μπριασούλη,
Καθηγήτρια, Τμήμα Γεωγραφίας,
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

**... και οι ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ
συμπληρώνουν:**

Το βιβλίο στάλθηκε από τον εκδότη για κρίση, πιθανόν έπειτα από πρότροπή του συγγραφέα. Οι κριτικές βιβλίων, όπως και οι κριτικές κάθε είδους, δεν είναι πάντα αποδεκτές από τους κρινόμενους. Εκείνοι απαντούν και έτσι αναπτύσσεται ο διάλογος στις επιστήμες. Όταν όμως κάποιος/α διαφωνεί, παραθέτει επιχειρήματα και δεν καταφεύγει στους περί ειδικότητας του κρίνοντος αφορισμούς ούτε στα περί κυκλοφορίας για να αποδείξει την ποιότητα του βιβλίου του, όταν μάλιστα η τελευταία αυξάνει λόγω του μεγάλου αριθμού των φοιτητών που το παίρνουν δωρεάν ως εγχειρίδιο. Γιατί τότε, εκτός από τις αδυναμίες του βιβλίου, φανερώνει και την προσωπική του ένδεια στην υποστήριξη των απόψεών του.

¹ Σημειώστε ότι το «της» δεν υπάρχει στον τίτλο του βιβλίου που έχω.